

Euskarazko lehen soinu grabatuak

INAXIO LOPEZ DE ARANA
IZOKO TERMINOLOGIA

Oraindik hamaika gai ikerkizun daude fonografoak euskal kulturan egin duen bidearen eta izan duen pisuaren arloan. Hurrengo lerroetan, fonografoaren sorreratik Lehenengo Mundu Gerrara bitarteko aldian Euskal Herrian nahiz Euskal Herritik kanpo egindako euskarazko grabazioez jardungo dut; alegia, 1877tik 1917ra bitartekoez.

La ilustración española y americana aldizkaria, 305. or., XXII. urtea, XVIII. zk., Madril, 1878ko maiatzaren 15a.

Edison

1877an, Thomas A. Edisonek fonografo zilindrikoa asmatu zuen, eta Parisko 1889ko Erakusketa Unibertsalaz baliatu zen fonografoa gizartearen aurrean aurkezteko. 1890ean, lehenengo zilindro komertzialak jarri zituzten salgai.

Hugens

Ondorengo urteetan, makina hedatzen hasi zen, erakusketa, feria eta entzunaldien bidez. Laster, Bilbora eta Donostiara iritsi zen, 1893ko abuztuan, hain zuzen ere. Enrique A. Hugensek Chicagotik ekarritako fonografo bat instalatu

zuten Donostiako Miramar kaleko areto handi batean. Abuztuaren 9an, Donostiako La Unión Vascongada egunkarian gertaera haren berri argitaratu zen.

Fonografo harekin zenbait euskal kanta grabatu omen ziren. 1893ko grabazio haiek izan ziren Euskal Herrian egindako lehenengo grabazio soinudunak; ez dakigu, ordea, haietakoren bat euskarazkoa izan ote zen, haien aztarnarik batere ez baita geratu.

Pertierra eta Colis

Urte bat geroago, 1894ko udan, Francisco Pertierraren eta Lorenzo Colisen fonografoak aurkeztu ziren Bilbon, Berastegi kaleko Mateu galerian eta Bailen kalean, hurrenez hurren. Ez dakigu zer grabatu zuten, grabazio haien arrastorik ez dago eta.

Viuda de Ablanedo e hijo eta Enrique García

1897-98 urteetan, Viuda de Ablanedo e hijo eta Centro Fonográfico Universal Enrique García etxeek grabazioak ekoitzi zituzten, eta grabazio horietako batzuk euskarazkoak dira. Ybarra familiak, zilindroak banan-banan erosiz, argizarizko zilindroen bilduma bat osatu zuen. 1996an, Eresbilen Ybarra familiaren zilindro-bilduma jaso zuen. Bizkaiko Foru Aldundiak du funts horren jabetza. Grabazio haien digitalizazio-lana 2014ko udan egiten ibili dira, Eresbilen, baina zilindroak oso egoera txarrean jaso zituztenez, oraindik ez dakite zehazki zer errekuperatu ahal izango duten.

Viuda de Ablanedo e hijo denda (Hurtado de Amezaga 38, Bilbo) hizpidera ekarrita, 1898ko abuztuaren 1ean *El Noticiero Bilbaíno* egunkariak jakinarazi zuen denda hartan «zilindro inprimatuen bilduma oparoa eta askotarikoa» saltzen zela. Dirudienez, Bilboko denda hura izan zen soinu-ekoizpenaren arloko garai hartako euskal negozio handienetako bat. Han, fonografoak, gramo-

fonoak, zilindroak eta osagarriak saldu eta erosten ziren. Gainera, argizarizko zilindro kopuru garrantzitsua ekoitzi zen bertan; Eresbilen, Viuda de Ablanedo e Hijo dendan egindako 144 erregistro daude gordeta: opera-zatienak, zarzuela-zatienak eta herri-musikaren grabazioak (*Agur nere bihotzeko*, *Beti maite*, *Bogaboga* eta *Hiru damatxo*).

Aipagarria da, orobat, Centro Fonográfico Universal-Almacén de pianos Enrique García denda (Kale Nagusia, Bilbo). Eresbilen, etxe horretan ekoiztitako eta Arriaga abizeneko jaun batek interpretatutako 6 erregistro daude gordeta, besteak beste, *Euskalduna*, *Ume eder bat* edo *Goizeko izarra* abestienak.

Azoulay

1900eko Parisko Erakusketa Unibertsalean, Léon Azoulayk euskarazko zenbait grabazio egin zituen, Musée Phonographique museoko funtsak aberasteko asmotan. Kantu hauek grabatu zituen: *Donostiako hiru damatxo*, *Herrietan batzuben*, *Maitia*, *nun zira*, *Prima Eijerra* eta *Pello Joxepe*. Bibliako pasarte hauek ere grabatu zituen: Ebanjelioa, San Juan 20. kapitulua (I); Ebanjelioa, San Juan 20. kapitulua (II); Ebanjelioa. San Lucas. Seme Iriolearen alegia. Eusko Ikaskuntzak grabazio haiek CD ROM batean kaleratu zituen, 2000. urtean, grabazioen mendeurrenean.

Erviti

XX. mendearen hasiera hartan, Casa Erviti etxeak (San Martin kalea 28, Donostia) argizarizko zilindroak ekoizten zituela uste da. Izan ere, diskoetxe haren izena daraman kaxaren bat edo beste azaldu da, nahiz eta barruan erregistrorik ez izan.

Azterriko ingeniari bat

1905. urtean, Donostian, Gramophon Company-ko ingeniari bat (seguru asko, Charles Scheuplein) ibili zen horrelako

grabazioak egiten. Iritsi zaizkigun datuen arabera, 30 fonograma egin zituzten. Interpretatzaileak izan ziren Zumarragako txistulari ospetsu Martin Elola, Donostiako Udal Banda eta bi bakarlari (Federico Carasa eta Ignacio Erkizia, Donostiako Orfeoiko kideak). Grabazio haiek izan ziren diskoetan argitaratutako lehenengo grabazio komertzialak. Eresbilen dute 1905. urteko grabazio haietatik galdu ez den disko bakarra, Martin Elolaren fandango bat, alegia. Inork ez daki non diren beste diskoak, egin egin zirela ziurtzat jotzen den arren.

Trebtsch

1913ko udan, Rudolf Trebitsch ikertzaile austriarrak, Euskal Herrira etorrita, euskal hizkuntzaren eta musikaren zenbait grabazio egin zituen. Batez ere ipuinak, kontakizunak, pasadizoak eta kantuak agertzen dira grabazioetan. Aipagarria da, besteak beste, Resurreccion Maria Azkuek ahotsa jarri zuela grabazio batean, eta grabazioetako bat *Gernikako arbola* kantua-ren lehenengo testigantza soinuduna dela. Trebitschen grabazioak bi bildumatan banaturik daude: euskal hizkuntzaren grabazioak Vienako Phonogrammarchiv institutuan daude (CD batean eman zituzten argitara, 2003an); eta grabazio musikalak, ordea, Berlingo Ethnologisches Museum delakoan, gatiibu.

Urtel

1916-17 urteetan, Hermann Urtel erromanista alemanak, seguru asko itzultzaile-lanak egiten ari zelarik, grabazioak egin zituzten Lapurdiko, Nafarroa Behereko eta Zuberoako gerra-presoei. Ipar Euskal Herriko hiru euskalkien laginak bildu zituen. Ipuinak, pasadizoak, erlijio-testuak eta kantuak dira gehienbat. Dirudienez, 2014ko uztailaren digitalizazio hasi dira grabazio horiek, Berlinen; lan hori bukatu artean (2014ko bukaera-2015eko hasiera) ez dago jakiterik grabazio horiei buruzko zehaztasun gehiagorik.

SOINU GRABATUEN POLITIKAK

Inondik ere euskarazko grabazioen funtsa gaur egun duguna baino aberatsagoa izango litzateke, soinu grabatuen politikak irekiagoak izango balira. Politika horiekin tupust egin dut nik behin baino gehiagotan. Esaterako, Berlinen Trebitschen grabazio musikalak aurkitu nituenean, debekatu zidaten haiei zabalkundea ematea; han daude oraindik. Trukean sosak nahi zituzten. Vienakoek ere oztopoak jarri dituzte Trebitschen gainerako grabazioak sarean jartzeko. Bitxia da: euskal hiztun batzuek Euskal Herrian nahiz atzerrian egindako grabazio batzuen kontura etekin ekonomikoa lortu nahi dute, nola eta grabazio haiek euskaldunoi salduz. Euskarria beraiena delako jartzen dituzte trabak, ez edukien jabetza intelektualarengatik. Horrexek ematen die boterea, euskarriak.

2014ko maiatzaren 15etik ekainaren 21era bitartean, Xabier Erkizia hots-adituak soinu-instalazio bat jarri zuen entzungai Koldo Mitxelena kulturunean, “Biblioteka eta Jakintza” erakusketaren barruan. Soinu-instalazioaren izena: *The politics of recorded sound–Soinu grabatuen politikak*. Ekimen horren bidez, besteak beste, soinu grabatuak denon eskura jartzea eragozten duten politika horiek salatu nahi izan zituen.

EUSKARAZKO GRABAZIOAK (1877-1917)

GRABAZIOEN EGILEA	URTEA	NON EGIN ZIREN	EDUKIA	NON DIREN ZILINDROAK
Hugens	1893	Bilbo, Donostia	Kantuak	Arrastorik ez
Pertierra eta Colis	1894	Bilbo	Daturik ez	Arrastorik ez
Viuda de Ablanedo e hijo	1897-98	Bilbo	Kantuak eta musika-lanak	Eresbil
Centro F. U. Enrique García	1897-98	Bilbo	Arriaga abizeneko kantari batek interpretatutako sei erregistro	Eresbil
Léon Azoulay	1900	Paris	Bibliako pasarteak eta kantuak	Eusko Ikaskuntzaren CD ROMA
Casa Erviti	XX. mendearen hasiera (zehaztu gabe)	Donostia	Daturik ez	Arrastorik ez
Gramophon Companyko ingeniari bat	1905	Donostia	Kantuak eta dantzak	Disko bakar bat geratu da, Martin Elolaren fandango bat, Eresbilen dagoena; beste disko guztiak galdu dira.
Rudolf Trebitsch	1913	Euskal Herri osoa	Kantuak, ipuinak, pasadizoak...	Vienakoak Phonogram-marchiv institutuan daude; CD batean bilduta plazaratu ziren. Berlingoak, ordea, Ethnologisches Museum-en daude.
Hermann Urtel	1916-17	Alemania (zehaztu gabe)	Kantuak, ipuinak, pasadizoak...	Berlin

Hermann Urtel.
ITURRIA: <http://sosa2.uni-graz.at/sosa/nachlass/images/schuchardt-galerie/urtel.jpg> (2013.12.31).

Esker ona

Honela bukatzen da fonografoaren doinuuan 1877tik 1917ra bitartean egin dudana ibilaldi laburra. Izango da, ziur, hortik, datu gehiagorik. Baina hauxe da gaia argitzeko egin dugun ekarpen xumea. «Dugun» esan dut, artikulu hau neuk sinatu arren, idazteko erabili dudana informazio gehien-gehiena Eresbileko teknikari Jaione Landabereari eta Eresbili berari zor diedalako. Bihoakie hemendik nire esker onik bihozkorrena. ■